

Lituanistinių darbų kritika ideologiniu-politiniu aspektu Antano Mažiulio recenzijose

IRMA ŠIDIŠKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas, Tilto g. 17, 01101 Vilnius

El. paštas irma.sidiskiene@istorija.lt

Tyrimė nagrinėjama mokslo darbų vertinimo istorija pasitelkiant lituanistinių darbų recenzijas. Šiam darbui pasirinkome toliau tyrinėti Antano Mažiulio (1914–2007) gausias lituanistinių darbų recenzijas. Siekdami atskleisti, kaip A. Mažiulis suprato, vertino ir kur link kreipė tautotyros (etnologijos) mokslą, ankstesniuose straipsniuose išanalizavome jo recenzijų dalykinę kritiką: terminų ir metodų klausimus [36], temos ištirtumo vertinimą, išsakytą kritiką bei pateiktus papildymus [37]. Jo recenzijos pasižymėjo ne tik įžvalgomis, bet ir ideologiniu-politiniu recenzuojamų darbų kritikos aspektu, ypač akivaizdžiu XX a. 6–7 deš. recenzijose. Pastarąjį A. Mažiulio recenzuojamų darbų vertinimo aspektą sieksime atskleisti šiame straipsnyje.

Raktažodžiai: Antanas Mažiulis, recenzijos, lituanistiniai darbai, ideologinis-politinis vertinimo aspektas

IVADAS

Antano Mažiulio (1) publikacijos pasižymėjo ne tik recenzijų gausa, bet ir išsamiais lituanistinių darbų analizėmis. Nagrinėdami jo per 70 pozicijų recenzijas bei dar 10 anotacijų tautosakos, etnografijos, etnologijos (tautotyros), archeologijos (proistorės), kitais visuomenės, kultūros klausimais (2) palietėme pagrindines dalykinės kritikos sritis: metodų, terminų klausimus [36], tyrimo proveržio ir trūkumų vertinimą bei recenzento gausiai papildytą tyrimo problematiką [37]. A. Mažiuliui rūpėjo ne tik mokslinės minties raida, bet ir

- (1) Antanas Mažiulis studijavo Kauno Vytauto Didžiojo, Vilniaus universitetuose lietuvių kalbą ir literatūrą (1938–1943), studijas baigė Tübingeno universitete Vokietijoje, 1949 m. įgydamas lietuvių filologijos diplomą. 1951 m. kovo mėn. emigravo į JAV, dirbo Niujorke, Filadelfijoje, nuo 1956 m. gyveno Bostone. Dirbo *Lietuvių enciklopedijos* (LE) redakcijoje (1955–1966) etnografijos skyriaus redaktoriumi, talkino leidžiant *Encyclopaedia Lituanica* ir *Mūsų Lietuva*; mokytojavo Bostono lituanistinėje šeštadieninėje mokykloje (1958–1969), nuo 1967 m. dirbo Bostono kolegijos (*Boston College* padalinio *Carroll School of Management*) bibliotekoje.
- (2) Plačiau apie A. Mažiulį ir jo darbo metodiką galima rasti pirmame autorės straipsnyje šia tema [35, 35].

visuomenės švietimas, spaudoje skleidžiamos informacijos patikimumas, ir visa tai išreikšta ideologine-politine recenzento pozicija, aiškiai išdėstyta jo recenzijose. Šiam tyrimui, kaip minėta pirmajame šios temos straipsnyje [36], buvo peržiūrėti periodiniai leidiniai, leisti tiek tarpukariu Lietuvoje, tiek lietuvių išeivijos JAV (per 20 pavadinimų). Išsiaiškinus jo naudotus slapyvardžius, tikėtina, šiam tyrimui buvo bibliografuota ir panaudota dauguma jo straipsnių ir recenzijų. Visgi gali būti, kad surinktos ne visos recenzijos, nes kai kurių periodikos leidinių ar jų numerių nerasta (3), todėl jie liko nepatikrinti. Pasitelkus kokybinį turinio analizės metodą, straipsnyje išanalizuotos A. Mažiulio recenzijos, kuriose išplėtotos idėjinės-politinės lituanistinių tyrimų ir recenzento pozicijos: 11 recenzijų, kuriose recenzuotos enciklopedijos, 8 recenzijos, kuriose recenzuoti lituanistikos darbai, atlasas, 6 recenzijos (5 leidiniai), apėmusios lituanistinius žurnalus ir tęstinius leidinius, bei 2 straipsniai – įvairių leidinių bendros apžvalgos, kritika.

IDEOLOGINIAI-POLITINIAI ATSPALVIAI SOVIETMEČIO LITUANISTINIŲ TYRIMŲ RECENZIJOSE

Istorinės, politinės aplinkybės darė tam tikrą poveikį socialiniams ir kultūriniais tyrimams. Mokslinių tyrimų reguliavimas, išryškėjęs Lietuvos okupacijų laikais, suteikė mokslinei minčiai daugiau ar mažiau ideologinio, politinio atspalvio arba siaurino realiųjų tyrimo lauką, siekiant išvengti galimų ideologinių-politinių darbų vertinimų. Vakaruose, „už geležinės uždangos“, dirbę tyrėjai stengėsi atsverti sovietų skleidžiamas melagenas ne tik rašydami tiriamuosius darbus, bet ir atsiliepiamus apie sovietų propagandinį „mokslo žodį“, taip išitraukdami į konkurencinę, ideologinę mokslo politiką. Tai išryškėjo ir A. Mažiulio recenzijose apie sovietmečio pirmuosius lituanistinius darbus, Bostone leistą *Lietuvių enciklopediją* (toliau – LE) bei *Encyclopedia Lituanica* (toliau – EL). Savo recenzijose A. Mažiulis nevedavo pabrėžti skirties tarp Rytų ir Vakarų šalių tyrėjų bei jų sekėjų (4), o aptardamas tuo metu naujausius sovietinės Lietuvos lituanistinius darbus (ypač pirmuosius) argumentuotai atskleidė melagystes, siekė parodyti tarpukario laikų tyrėjų darbo ypatumus, pasiekimus. Jo moto buvo išsakyta ne kartą (5). Čikagoje išleisto Lituanistikos instituto darbų pirmojo tomo recenzijoje, pasidžiaugęs išėjusiu tomu, A. Mažiulis klausė: „Pirmas, o toliau?“ Jis buvo susirūpinęs, kad už Lietuvos ribų dirbantys tyrėjai lituanistikos baruose mažai padarė, nėra jaunimo, todėl neaišku, kas dirbs ateityje, kas atrems „Maskvos lituanistinių mokslų klastojimus“? [25]. Ne mažiau reikšmingu darbu laikė EL, kurios leidyba, manyta, buvo gera proga atitaisyti kituose, ne lietuvių, leidiniuose pateiktą neteisingą Lietuvos praeities informaciją, įrodant tiesą dokumentais [6].

Lietuvos humanitarinių mokslų tendencijos pokariu kėlė nerimą užsienyje gyvenantiems lietuviams. Recenzuodamas pirmuosius sovietmečio Lietuvos humanitarinių mokslų darbus A. Mažiulis pabrėžė, kad mažai dėmesio buvo skiriama lituanistikai [14], anot jo, sovietai labai vėlavo – tik XX a. 6 deš. pasirodė pirmieji darbai, antra, išleistuose

- (3) Trūksta atskirų numerių, pvz.: *Studentų dienos* (1946), *Ateitininkų vadas* (1946), *Panevėžio garsas* (1937, 1940) ir kt.
- (4) Aptardamas tarpukariu iškilusių prieštarą tarp Vinco Krėvės ir Jono Balio tautosakos sampratos išdėstė ne tik sampratų skirtumus, bet ir kontekstą, ypač pakitusį 1941 metais. Jis persakė Juozo Ambrazevičiaus nuomonę, kad tautosakos literatūrinimo kryptis rėmėsi A. N. Veselovskio nuostata, kurios laikėsi ir Balys Sruoga. O J. Balį J. Ambrazevičius priskyrė Vakarų Europos mokykloms, paminėdamas suomių bei kitus, pvz., H. Naumanną [33].
- (5) Straipsnyje Lietuvos sienų klausimu buvo susirūpinęs dėl užsienio lietuvių lituanistinių tyrimų ateities: „įdomu, kas gins rytoj lituanistinius reikalus ir atsakys į Maskvos sugalvotas falsifikacijas?“ [32, t. 4].

moksliniuose tautosakos spaudiniuose net nebuvo skelbti tautosakos archyve sukaupti kūriniai, o perspausdinti tarpukariu leisti leidiniai [27], tik vėliau jie daugiau buvo paremti tarpukariu surinkta medžiaga [40] – gal sovietai sureagavo į minėtą A. Mažiulio pastabą?

Sovietmečiu Lietuvoje nebuvo toleruojamas tarpukario tautotyros (tautosakos, kraštotyros, etnografijos) tyrimų tęstinumas, apribotas prieinamumas prie tarpukario literatūros, skatinta rinkti „naują“ tautosaką, kraštotyros medžiagą apie komunistus, karo veteranus ir kita. Matydamas šias kryptis A. Mažiulis savo straipsnyje „Nepriklausomos ir dabartinės Lietuvos tautosakos darbai“ nurodė tarpukario tyrėjų, entuziastų padarytą įdirbį, išdėstė, kaip Nepriklausomos Lietuvos laikais instituciniu lygmeniu buvo pradėti organizuoti tautosakos tyrimai, kokie pasiekti rezultatai ir kaip pasikeitė tautosakos darbas „[T]ramdomosios okupacijos dieno[mis] (1944 VII-1956)“. Straipsnyje (6) autorius pažymėjo, jog sovietmečiu tautosaka turėjo „liudyti feodalinį laikų ir buržuazinių dienų priespaudą ir skurdą bei socialistinius laimėjimus“, kuriuos norėjo demonstruoti pradedančiųjų poetų kūrinių, „naujai padarytų sovietiniu pavyzdžiu tautosakinių nesusipratimų, kurių kaimo žmonės tikrai nežino ir priklauso partinei ir užrašytojų pramonei“ [27].

Kaip žinia, tarybų valdžios atstovai sovietinės gyvensenos įtvirtinimui pasitelkė ir naujų sovietinių švenčių, „naujų tradicijų“ kūrimą. Tam skirtą Angelės Vyšniauskaitės Šeimos papročių knygą A. Mažiulis laikė politinio užsakymo rezultatu (7). Perteikęs A. Vyšniauskaitės siūlomus „perliukus“, įvedant sovietinius šeimos papročius, A. Mažiulis knygą įvertino dvejopai: iš vienos pusės, tai agitacinė propaganda, iš antros – tautosakinė knyga. Tautosakinė ji ta prasme, jog ateityje ši knyga pasitarnaus šeimos papročių keitimo, naujų kūrimo tyrimams: „Aplamai aptariama tautotyryninkui knyga naudinga, nes leis susigriebti, kas mūsų šeimos papročiams naujai prilipdyta, ir parodys, koku būdu atlikta. Naujieji sovietiniai šeimos papročiai bei jų kūryba įdomi ir religijų istorikui, ir psichologui bei sociologui“ [23].

A. Mažiulis savo recenzijose pastebėjo, jog sovietai stengėsi parodyti, kad šios „naujos tradicijos“ liaudyje buvo žinomos „nuo seno“, taip teigdami realijos tęstinumą. Reikia pažymėti, kad skirtingose pasaulio šalyse įvairiais laikais (ne tik sovietmečiu), siekiant įvesti visuomenėje naujas kultūrinės realijas, pirmiausia buvo kuriama legenda apie realijos kilmę nuo „neatmenamų senovės laikų“ taip grindžiant jų tęstinumą (plačiau žr. [38; 39]). Tokių realiųjų pritaikymas naujiems laikams, t. y. realijos turinio keitimas, atspindėjo ideologines kryptis – sovietai jos turinį pakeisdavo pagal komunistinę ideologiją. Senujų realiųjų perkūrimas, jų stilizavimas ir pritaikymas moderniems laikams Lietuvoje buvo žinomas ir XX a. pr., tačiau jis išlaikė, kaip teigė A. Mažiulis, tautinius savitumus, o sovietmečiu stilizavimas buvo kitoks, drastiškai niveliuojantis ypatumus. Recenzuodamas J. Lingio *Lietuvių liaudies šokius ir žaidimus* priminė, kad tarpukariu dainų šventėms buvo stilizuojami liaudies šokiai, tačiau, anot A. Mažiulio, „dar juose galėjai pažinti žemaitišką, dzūkiską, aukštaitišką

(6) Šiame straipsnyje A. Mažiulis recenzavo „praktiniams reikalams“ išleistą Jadvygos Čiurlionytės knygę *Lietuvių liaudies dainos vaikams* [1], paminėjo Jurgio Lebedžio parengtą *Smulkiąją lietuvių tautosaką XVII-XVIII a.* [17], taip pat praktiniams reikalams 1945 m. išleistas *Lietuvių pasakas*, pažymėjo tuos tarpukario leidinius, kurie buvo perspausdinti sovietmečiu, ir nurodė, kokius juose padarė pakeitimus.

(7) Jis paminėjo, kad 1963 m. *Literatūros ir meno* laikraštyje buvo suorganizuotos plačios taisyklėmis diskusijos, kuriose „laimėjo ne kraštutinė naujų šeimos papročių srovė, bet tų, kurie teigė, jog galima palikti, kas gero ir šviesaus tautų sukurta, visa tai pritaikius naujiems laikams. Panašiai tada pasisakė ir neklystanti „Pravda“ (1964. VI. 3)“ [23].

spalvą, o po J. Lingio „malūno“ liaudies šokiai įgauna „maskoliškų bruožų“, pašiepė „liaudiškumą“ tokių autorių kūrinių kaip „Subatėlė“ ir „Kolūkio pirmininkas“ [13].

Krizine situacija galima vadinti sovietmečio pradžioje Lietuvoje susidariusias galimybes vystyti etnologijos mokslo tyrimus. A. Mažiulis pažymėjo, jog sovietmečiu mažai žmonių dirbo šiose srityse, jie negalėjo susipažinti su archyvais, esančiais už sovietų sąjungos (8), ir, svarbiausia, mažai vykdyta lauko tyrimų – iki 1956 m. tesurenegos 6 ekspedicijos (9). A. Mažiulis apibūdino nepavydėtiną ir etnografinių muziejų, jų rinkinių padėtį: LMA Etnografinis muziejus 1955 m. dar neturėjo patalpų, „Aušros“ muziejaus eksponatai drėko rūsyje. Jis atkreipė dėmesį, kad tuo metu okupantams labiau rūpėjo propaganda, bet ne humanitarinių mokslų raida, A. Mažiulis nurodo, 1954 m. gruodžio 29 d. Lietuvoje buvo sudarytas „mokslinės-ateistinės propagandos prezidiumas“, kuris turėjo vesti paskaitas ekspedicijų dalyviams [28; 21].

Mokslinės literatūros, ypač Vakarų šalių, ribotas prieinamumas, privalomas laikymasis dialektinio materializmo metodologijos siaurino tyrimus sovietinėje Lietuvoje, – pažymėjo A. Mažiulis recenzijose. Pristatydamas 1955 ir 1958 m. pradėtus leisti Lietuvos TSR mokslų akademijos tęstinius leidinius (10) pasidžiaugė kai kuriais lituanistiniais straipsniais – P. Kulikausko, A. Tautavičiaus, P. Pakarklio [14], K. Čerbulėno, V. Žilėno, I. Butkevičiaus [21], kartu pateikė šiokių tokių pastabų. Kitos autorių klaidos, nuostatos recenzijose buvo įvardytos kaip duoklė sovietinei ideologinei-politinei propagandai. Jį nustebino J. Jurginio straipsnis apie žemės ūkio techniką XIII–XV a. Lietuvoje, „iš spalių verdama košė“, – apibendrino recenzentas. Tačiau labiausiai papiktino V. Kapsuko universiteto leidžiami Istorijos-filosofijos mokslo darbai, kur „lituanistikos išprieartavimas nebeteri jokios ribos“, o visą tomą, A. Mažiulio manymu, vainikuoja V. Kostelnickio straipsnis apie rusų ir lietuvių kalbinių santykių raidą XVI a., kur žodis „stalas“ tapo rusišku skoliniu [14]. Nuo jų neatsiliko, anot recenzento, ir *Bibliotekų darbų* straipsniai: kiekviename jų yra keli ar ir daugiau sakinių, skirtų „suniekinti nepriklausomos Lietuvos metui ir išgarbinti sovietinės vergijos okupaciniam režimui“ [32]. Tematikos siaurinimas išryškėjo pirmuosiuose „Iš lietuvių kultūros istorijos“ serijos tomuose pasirodžiusiuose tautotyryniuose (etnografiniuose) straipsniuose. Juos apžvelgdamas recenzentas pastebėjo, kad etnografijos temos daugiau apima materialinę kultūrą, o socialinėms temoms mažai skiriama dėmesio.

A. Mažiulis kritikavo mokslinio darbo pagrindinių tyrimo duomenų naują tvarką, aptardamas knygos leidybos kokybę, pavardžių rašymą, literatūros citavimą, santraukose vyraujančią rusų kalbą. Apžvelgęs minėtų pirmųjų Lietuvos TSR mokslų akademijos tęstinių leidinių spaudos kokybę ir lygindamas su analogiškais latvių leidiniais, recenzentas konstatavo, kad latvių leidyba labiau pažengusi, nors jų leidinių turiniuose „rusifikacija ir sovietizacija“ dar ryškesnė, o Estijoje – išleisti net ne estų kalba [21]. Galima manyti, kad jam leidinio kokybės aspektas buvo leidėjų požiūrio į kūrinių išraišką.

-
- (8) A. Mažiuliui sunku buvo suprasti, kodėl tyrėjai negalėjo susipažinti su Antano Juškos užrašytų dainų rankraščiais, kurie tuo metu buvo Krokuvos Mokslų Akademijoje – sovietinėje satelitinėje Lenkijoje. „Kokiomis baisaus vargo ir nepasitikėjimo sąlygomis tenka dirbti mūsų likusiems tautosakininkams“, – gailėstavo autorius [27].
- (9) Tenka prisiminti, jog čia kalbama apie metą, kai Lietuvoje vyko pokario rezistencinės kovos ir tyrėjams vykti į ekspedicijas nebuvo saugu.
- (10) *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai, Serija A: Visuomenės mokslai; Mokslo darbai. Istorijos-filologijos mokslų serija* – abu nuo 1955 m. [14]; *Iš lietuvių kultūros istorijos* – nuo 1958 m. [21].

Kritiškai A. Mažiulis reagavo ir į tokius etinius dalykus, kaip nutylėta autorystė, pavardžių rašymo būdas ir pan. Gerai žinodamas lituanistinę istoriografiją jis pastebėjo, kad sovietmečio tyrimuose neminimos tarpukario ir tremtyje (Sibire ar Vakaruose) buvusių ir dar dirbančių tyrėjų pavardės. Jis suprato, kad vieni sovietmečio tyrėjai negalėjo prieiti prie tarpukario ir užsienyje leistos literatūros (ji buvo bibliotekų spec. fonduose), kiti jos neminėjo, bet naudojami ta literatūra, pasisavindami autorystę (11), arba neminėjo todėl, kad redaktoriai, *glavlit*as neleido jų minėti. Neatmetė A. Mažiulis prielaidos, kad autorius galėjo būti ir nepakankamai susipažinęs su anksčiau skelbta literatūra [13]. Jis pastebėjo, kad Lietuvoje cenzūra „netaikė amnestijų“ tarpukario ir užsienyje gyvenantiems autoriams, skirtingai nei Latvijoje, kur autoriai įrašydavo ir Vakaruose dirbusių latvių tyrėjų pavardes [12]. Ir vėliau matė, kad dauguma sovietmečio leidinių neišvengė „Maskvos cenzūros ir vergų dalios, nes iš daug ko matyti, kad svetur pasirodę spaudiniai jiems nebuvo prieinami. <...> **jie surinko, ką galėjo ir kas jiems „priešakinio“ brolio tebuvo leista“** (paryškinta autoriaus) [24]. A. Mažiulio nuomone, Lietuvoje buvo galima versti tik tą užsienio autorių tekstą, kuris buvo išverstas į rusų kalbą (12) ir išcenzūruotas [25].

Erzino jį ir perteklinis marksistinių autorių citavimas straipsniuose, ypač archeologų, kuriems tarsi nėra tokios būtinybės, o etnografų straipsniai dar daugiau buvo „persunkti sovietinio raugo“ [40], [14]. Taip pat kritikavo užsienietiškų pavardžių ir terminų rašymą lietuviškai (13) ir lietuviškų pavardžių rašymą „graždanka“, lietuviams prirašomas antrų vardų raides, matyt, tėvavardžių inicialus. Tokių vardų ir pavardžių iškraipymą A. Mažiulis vadino „žmogaus nuvertinimu iki beteisių vergų“ [16]. Recenzijose jis pažymėjo, kad santraukos sovietų Lietuvoje dažniausiai buvo rašomos tik rusų kalba, o pasirodęs turinys vokiečių kalba vertintas kaip naujovė sovietų Lietuvos literatūroje ir kėlė klausimą, ar tai nebus susiję su Rytų Vokietijos „politiniu išskėlimu“? (14) [40].

Tiesioginį propagandos poveikį A. Mažiulis išvelgė nepagrįstose teorinėse interpretacijose, iškeliančiose slavus. Jis nepripažino sovietų mokslininkų darbuose dirbtinai keliamų teorijų apie bendrą baltų ir rytų slavų kilmę, kaip ir kultūrinės rytų slavų įtakos. Atvirkščiai, dažnai matė baltų įtaką slavams (15). A. Mažiulio pastebėjimas, jog „mes dažnai ieškome skirtumų tarp kilčių ir neieškome panašumų“, manyčiau, buvo avangardinis. Jis manė, kad skirtubių paieškos „šiandien išvirto nebe mokslo reikalu, bet itin naudojamos grynai

(11) A. Mažiulis išvardijo konkrečius plagiato pavyzdžius [31].

(12) Nauji tyrimai rodo, kad užsienio autorių kūriniai buvo verčiami nebūtinai iš rusų kalbos: „didžioji vertimų iš Vakarų kalbų dalis – vertimai iš originalo, o vertimai per tarpinę kalbą – nebūtinai iš rusų kalbos. Dalis knygų mus pasiekė kaip vertimai iš lenkų ir net prancūzų kalbos“ [18, 89]. Tačiau mokslinės literatūros vertimų sovietmečio Lietuvoje nebuvo daug, užsienio mokslininkų darbai buvo prieinami dažniausiai rusų kalba.

(13) Pasijuokė ir iš „didelio raštingumo“. Straipsnyje „Likis L. Žmogaus beieškant“ rašoma: „joks vakarietis neatspės, kad šis L. Likis yra labai žymus, pasaulinio garso zoologas ir paleontologas Louis S(eymour) B(azett) Leakey (1903–1972); „512. **Zindžantropas**“ – Visur surasti vienodai parašytą tą iškastinę būtybę *Z i n j a n t h r o p u s b o i s e i* ar trumpine forma – Zinjanthropus. Lietuvių kalboje, be Maskvos įsikišimo, tegali būti tik Zinjanthropas, bet ne koks pramanas „Zindžantropas“. Po 1967 m. jis antropologinėje literatūroje dažniau sutinkamas kaip „Australopithecus boisi“. <...> Minėtos pastabos rodo, kokiose sąlygose turi dirbti Sovietų Sąjungos antropologas ir Maskvos pavergtas lietuvis, kuriam telieka suniokotus paleoantropologinius terminus tik nurašyti“ [24].

(14) Galbūt A. Mažiulis turi minty padarinius, kuriuos lėmė nuo 1955 m. Vokietijos Federacinės Respublikos (VFR) vykdyta užsienio politikos programa, vadinamoji Holšteino doktrina, skelbianti, kad VDR pripažįstančios valstybės negali turėti diplomatinių santykių su VFR.

(15) Ir kituose darbuose pastebi tiriamų objektų dirbtines kilmės sąsajas su rusų kultūra [14].

politiškai“, kai baltų gyventos teritorijos dirbtinai siauriamos, o jotvingiai laikomi artimesni slavams (A. Kaminskis, J. Otrębskis) [30]. Labai reikšmingu darbu laikė T. M. Sudnik kalbotyros straipsnį apie Lazūnus (Lazdūnus) ir M. I. Lekomcevos straipsnį apie Eišiškes ir apylinkes, kuriame nurodoma, kad gudai yra ne vieną lietuvių dainą išsivertę. A. Mažiuliui pasirodė įdomus ir Vladimiro Toporovo straipsnis apie galindus (pasak jo, anksčiau juos „atkasė“ K. Būga) [16]. Šiuos aspektus pabrėžė ir Bostone leistos *Lietuvių enciklopedijos* recenzijose: niekinėmis vadino Maskvos pastangas išvelgti rusų įtaką lietuvių kultūrai, kuri „įniršusiai atrenka istorinius šaltinius“, falsifikuoja istorijos žemėlapius ir tik tokių atrinktų šaltinių vertimais leidžia naudotis Lietuvoje dirbančiam istorikui [7].

A. Mažiulis labai prastai įvertino to meto vizualines komunikacijos priemones, t. y. žemėlapių interpretaciją, kuri darė stiprų poveikį tautų kilmės sampratai. Į jo akiratį papuolęs mokykloms skirtas *Istorijos atlasas* (16) rodė, pasak A. Mažiulio, kad „jei anksčiau imperinė Maskva savaip aiškino Lietuvos istoriją, tai dabar naujieji „istorikai“ išvis apie Lietuvą nekalba“; atlasų lapai pilni „sovietinio imperializmo „mokslo“ linksmybių“. Antai XI a. lietuviai vadinami žemaičiais ir aukštaičiais, todėl jis kelė klausimą, kokiais šaltiniais remiantis taip rašoma, nes, A. Mažiulio duomenimis, žemaičių vardas šaltiniuose pasirodė tik XIII a. viduryje. Jo manymu, „bolševikiniai imperialistai taip elgiasi neatsitiktinai, tai sistema“ [4]. Tokių leidinių įtaka greitai išryškėjo ir kituose žemėlapiuose, išleistuose ne sovietų, apie kuriuos vėliau taip pat užsiminė A. Mažiulis (17).

Sovietų propagandos įtaka buvo paveiki ir užsienio autoriams, skaitytojams. Antai „grynai sovietinio melo leidiniu“ įvardytas D. Juknevičiaus *Zarasai – ežerų kraštas*, kurio melui, teigė A. Mažiulis, nenusileido ir J. Vėgelio *Drauge* parašyta recenzija (18), nors ankstesnė recenzija *Tėviškės žiburio* [35] nesukėlė tokių emocijų (19). Siekdamas užkirsti melo sklaidą A. Mažiulis parašė savo recenziją. Joje pirmiausia pažymėjo, jog leidinio teksto pirmą dalį D. Juknevičius nurašė nuo P. Gipiškio knygelės (1936) [11], o antroji dalis – vienos melagystės, kurias A. Mažiulis mėgino taisyti ir liudyti remdamasis savo patirtimi, prisiminimais (20), plačiau paaiškino ir Zarasų vardo kilmę [29].

Neapėjo politinių temų ir Vakaruose išleistuose leidiniuose. Recenzuodamas B. Railos *Versmės ir verpetai* (1970) A. Mažiulis gynė krikščionių pastangas kovoje už Lietuvos laisvę, komentavo, papildė B. Railos minimų asmenų (Degsnio), taip pat organizacijų – Lietuvos kovotojų sąjungos (LLKS), Lietuvos aktyvistų fronto (LAF), Laikinosios vyriausybės, VLIK'o ir kitų veiklos faktus, jų interpretacijas, piktinosi tokiais veikėjais, kurie negalvojo

(16) *Атлас истории СССР. Со сведениями из новой и новейшей истории зарубежных стран: Для 7-го и 8-го классов. Отв. ред. Е. П. Кучборская, ред. А. П. Аверьянов, Г. Е. Габриелов, И. В. Гуревич и др. Москва: Гл. упр. геодезии и картографии Мин. геологии СССР, 1962. Šį atlasą komentavo ir kitoje recenzijoje [7].*

(17) „Mitologijos žodyne“ įdėtas pasenęs žemėlapis su apkarpytomis baltų teritorijomis [19; 26], EL – pasenęs baltų paplitimo žemėlapis [6].

(18) Savo straipsnelyje J. Vėgelis tik pristatė šią knygutę, pateikdamas keletą citatų iš pirmosios jos dalies. A. Mažiulis pažymėjo, kad nurašydamas citatas J. Vėgelis padarė daug klaidų, ypač pavadinimuose.

(19) Pastarojoje recenzijoje daugiau kalbėta apie iliustracijas, kuriose buvo matyti pasikeitę Zarasai, jų apylinkės.

(20) Jis liudijo, jog 1940 m. birželį Zarasus sudegino pabėgdami okupantai ir vietiniai svetimtaučiai – Archipovas, Šiškovas, Gliukmanas ir kt. Toliau A. Mažiulis detaliai nurodė, ką NKVD sušaudė ar kitaip nužudė bėgdami iš Zarasų, nors čia tuo metu nebuvo nei sukilusių lietuvių, nei vokiečių. Aprašė, kaip rusų sentikiai plėšė ir žudė vietinius gyventojus. Patikslino klaidinančias žinutes apie gyd. Bukantą, kas nutylėta apie Antaną Tumėną, leistą spaudą, vietovardžius ir kt.

valstybiškai, o tik rūpinosi siaurais partiniais reikalais [10]. Šioje recenzijoje jis atvirai išreiškė savo nusistatymą prieš liberalios minties šalininkus. V. Rastenio straipsnį „Tautininkai“, skelbtą LE, pavadino kontroversiniu, nes „daug kam gal būt nemalonius prisiminimus sukeliančiu“ [9], taip aiškiai parodydamas savo antipatijas šiai partijai.

Taigi lygindamas tarpukario ir sovietmečio lituanistinius darbus, ypač tautosakos ir etnologijos sričių, A. Mažiulis siekė atskleisti nekorektiškus nutylėjimus, faktų, tarp jų ir etnogenezės, iškraipymus, autorystės pasisavinimus, kritikavo komunistų ideologijos skleidimą, „naujų tradicijų“ kūrimą bei išradimą ir pan.

LIETUVIŠKOS ENCIKLOPEDIJOS KAIP ATSVARA SOVIETŲ MELAGIENOMS

Lietuviškų enciklopedijų (LE ir EL) recenzijos išsiskyrė tuo, kad A. Mažiulis nevengė diskutuoti su autoriais. Jis pats dirbo LE redakcijoje, žinojo ne tik darbo subtilybes, bet ir bendradarbių darbo nuostatas, pvz., paminėjo, kaip A. Bendorius rinko medžiagą straipsniams apie atskiras vietas – jis laiškais apklausė iš tų vietovių kilusius asmenis, po kelis iš vienos vietovės [7]. Recenzijose jis pateikė ir įdomių detalių iš enciklopedijos leidybos istorijos (21) [20; 22].

Pirmojo LE tomo recenzija pasižymėjo kritika dėl lituanistinių straipsnių trūkumo, ypač smulkiosios istorijos (miesteliai, kaimai, dvarai, įvairios gamtos vietos) „nubarstymo“. Jo manymu, reikėjo atsisakyti nereikšmingų svetimtaučių veikėjų iš socialistų srovės. Užkliuvo ir straipsniuose naudota pasenusi mokslinė literatūra, išėjusi prieš 20 metų. Tačiau kartu pristatė nebaigtos leisti enciklopedijos priešistorę (22), pažymėdamas, kaip sunkiai šis darbas vyko. Pasidžiaugė LE rengėjų iniciatyva (23) ir J. Kapočiaus leidyba [22]. Kitose LE recenzijose dažniau pasidžiaugdavo gausia lituanistine medžiaga, o kalbėdamas apie anglų kalba išleistos enciklopedijos (EL) I tomą išryškino ne tik reikšmę, bet ir senas spragas. Jis pažymėjo skelbtinų straipsnių atrankos būtinumą ne tik dėl kiekio (vietoje 36 tomų reikia tilpti į 6 t.), bet ir dėl kritiško požiūrio: „tenka būti neatlaidžiu savęs teisėju, kad vėliau kiti mažiau turėtų ką teisti. Tai kas mums gali būti labai miela ir artima, kitam tai nuobodu ir smulkmeniška“, – rašė A. Mažiulis [6].

Bene pagrindinis LE leidybos motyvas – lietuvių kultūros, lietuviškumo palaikymo svarba, tiesos sakymas kaip atsvara sovietų melagystėms. Beveik kiekvienoje recenzijoje (recenzavo LE 1, 25, 30–35 ir 36 (papildymai) tomus) buvo paliestas politinis LE aspektas – Bostono LE akistata su sovietine lietuviškąja enciklopedija. Pasak A. Mažiulio, LE leidyba įvarė didelę baimę Maskvai [2]. Jį nudžiugino žinia, kad sovietų Lietuvoje iš pradžių žlugo pastangos išleisti lietuvišką enciklopediją, „paremtą Maskvos ideologija“ [15]. Tačiau jau po poros metų A. Mažiulis rašė, jog „pavergtoje Lietuvoje pradėta leisti komunistinė

(21) A. Mažiulis manė, jog Bostone leidžiamos enciklopedijos pavadinimas „Lietuvių enciklopedija“ nėra tinkamiausias, pasak jo, labiau tiktų „Enciclopedia Lituanica“.

(22) Prie šios istorijos grįžo ir aptardamas paskutinį enciklopedijos tomą [2]. Čepėnui pasitraukiant iš LE redaktorių, 34 t. recenzijoje A. Mažiulis trumpai apžvelgia jo darbus rengiant enciklopedijas Lietuvoje ir tremtyje [8]. 35 t. recenzijoje prisimena visų LE tomų redaktorius. Konstatuoja, kad darbas baigtas didelio būrio pagalbininkų, leidėjo ir prenumeratorių dėka, prisimena bendradarbius, kurie visų LE tomų nebeišvydo – lenkia prieš juos galvą, „nes jie visi atliko lietuviškajam žodžiui pareigą“ [2].

(23) Aptardamas 36 t. (papildymai) A. Mažiulis kalba ir apie nuveiktą sudėtingą darbą enciklopedijoje ir pasidžiaugia, kad laiku pradėjo leisti LE, „kol dar nebuvo panūdę taip doleriui, kaip dabar, kol nebuvo nei įsinaminę, nei įsirezidencinę su barais rūsiuose, kol dar tikėjome, jog mūsų vaikai skaitys lietuviškai“. Be to, buvo vyresnės kartos žmonių, kurie galėjo parašyti straipsnius, nes jaunimas nenoriai rinkosi lituanistines studijas [3].

lietuvių enciklopedija“ (24), tačiau, jo žiniomis, vietoje planuotų 10 tomų – „Maskvos okupantas nebūtų vilko prigimties“ – apsiribota trimis tomiais (25) [9]. Be to, anot A. Mažiulio, *Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos* I tomas sunkiai skaitomas, nes „ji buvo vers-ta iš rusų kalba paruoštų rankraščių“ [7]. Politinį sovietų požiūrį į LE liudijo jos nepriei-namumas to meto Lietuvos skaitytojams. Recenzentas teigė, kad sovietų Lietuvoje žmonės negali skaityti Bostone leidžiamos LE, nes ji laikoma „po užraktu“, reikia gauti leidimą iš „ruso enkavedisto“, Sniečkaus parašo neužtenka [15] ir pan.

Kai kuriuose LE straipsnių vertinimuose išryškėjo recenzento politinis požiūris. Dar pirmojo LE tomo recenzijoje A. Mažiulis išreiškė savo antipatiją įvairių šalių socialistų sro-vės veikėjams. Palaikė nepriklausomos Lietuvos toleranciją kitų tautų, gyvenusių Lietuvoje, atžvilgiu, todėl palankiai įvertino LE straipsnį apie švedą O. Underį, kuriame rašoma, kad „tai buvo žmogus, paniekinęs politiniams pabėgėliams prieglaudos teises ir pabaltijiečius išdavęs Sov. Sąjungai“ (26). Pasidžiaugė LE skyriumi apie Ukrainą, pritarė Ukrainos ne-priklausomybės siekiams: „Tai mūsų didelių draugų kraštas, kenčiąs nei kiek ne mažesnę vergiją kaip mūsų Nemuno šalis ir savo laisvės siekiąs kieta kova“ [5]. Jis matė bolševikų im-perialistinius užmojus interpretuojant vietovardžių kilmę. Komentuodamas svarbų straips-nį apie Vilnių įvertino vardo kildinimą iš upelės Vilnia. Šis aiškinimas, anot A. Mažiulio, „tampa sprangiu kaulu imperialistiniams vilkams, siejantiems Vilnių su Vilija“ [8]. Taigi LE ir EL laikė vienu svarbiausių darbų, galinčių paneigti komunistų melagystes, jų puslapiuose užtvirtinti lietuviškus vietovardžius, skleisti vietų istorijas.

IŠVADOS

Antano Mažiulio įsitraukimas į krikščionišką veiklą, Lietuvos okupacija ir tremtis į Vakarus veikė jo pažiūras, todėl ir recenzijose matomas katalikiškas idėjinis ir antirusiškas, antiso-vietinis politinis atspalvis, išryškinęs konkurencinę lituanistinės mokslo literatūros leidy-bos Vakaruose kovą su sovietų skleidžiamomis melagienomis. Jis plačiai žvelgė į kultūros reiškinį sklaidą, raidą, giliai pažino kultūrinį, politinį Lietuvos gyvenimą. Jo pastabos, pa-pildymai ir kritika padeda suprasti lituanistinių tyrimų raidą.

Per kritiką A. Mažiulis atskleidė politinį-ideologinį sovietų valdžios požiūrį į lituanisti-nius darbus, kuriais akivaizdžiai buvo diegiama komunistinė ideologija (pvz., kuriant „nau-jas tradicijas“, stilizuojant liaudies meną ir pan.). Apibūdino sąlygas, kuriomis teko dirbti lituanistikos tyrimų srities darbuotojams ankstyvuojant okupacijos laikotarpiu, ypač tautoty-ros mokslo srities nuvertinimą. Jo recenzijose nuogaustauta dėl šios srities mokslo ateities ne tik sovietų Lietuvoje, bet ir Vakaruose.

Į Lietuvos kultūrą, tautotyros ir kitų lituanistinių sričių mokslą žvelgė kaip į Vakarų Europos dalį, kritiškai vertino sovietų primestą vadinamąją dialektinio materializmo

(24) *Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos* metodiniuose nurodymuose autoriams išdėstyta jos paskirtis ir tikslai: „Lietuviškoji tarybinė enciklopedija trumpai ir visapusiškai informuos skaityto-ją apie lietuvių tautos, Lietuvos Komunistų partijos ir revoliucinio judėjimo istoriją, Lietuvos TSR geografiją, ekonomiką, mokslo ir meno laimėjimus. <...> Enciklopedijoje visų pirma bus nušviečia-ma lietuvių tautos ekonomikos, kultūros ir mokslo laimėjimai bei išvystymo perspektyvos tarybiniu laikotarpiu. <...> Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos straipsniai turi būti rašomi taip, kad juos suprastų ir vidutinio išsilavinimo žmogus“ [34, 5].

(25) *Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos* (vyriausiasis redaktorius J. Matulis) pirmas tomas išė-jo 1966 metais. Iš viso išleisti trys tomai (1966–1971) ir papildymų sąsiuvinis 1975 metais.

(26) A. Mažiulis rašė: „taigi, paniekino tą egzilio teisę, kurią kūrė ir plačiausiai ją teikė kaip tik Didžioji Lietuvos Kunigaikštija: Lietuva ją taikė anuo metu totoriams, žydams ir kt.“ [2].

tyrimų kryptį. Jo suvokimu, Lietuvos baltiškoji kultūra pagal genezę neturi nieko bendra su rytų slavų (rusų) kultūra, kaip ir Lietuvos istorija, kuri vystėsi veikiami Vakarų mokslo įtakos. Anot A. Mažiulio, LE straipsniuose Lietuvos istorijos klausimai yra susiję su Europos istorija ir jos „vakarietišku bruožu <...> nei carinė Rusija, nei kraštutinė vakarietiškos kultūros griovėja šiandieninė Sovietų Rusija neįstengė nutrinti“ [5]. A. Mažiulio recenzijos atskleidžia to meto lituanistinių darbų ideologines-politines aplinkybes ir jo siekį lituanistinių sričių mokslą išlaikyti Vakarų Europos dalimi.

Gauta 2025 02 24
Priimta 2025 03 04

Literatūra

- [1] ČIURLIONYTĖ, Jadvyga. *Lietuvių liaudies dainos vaikams*: [tekstai su natomis]. Iliustravo D. Tarabildienė. Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1948. 136 p.
- [2] Džiugelis, J. [MAŽIULIS, Antanas]. Didžiąją žinių rietuvę sukrovus. *Lietuvių enciklopedijos XXXV tomą pasitinkant. Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1967, sausio 14, Nr. 11 (2), p. 1–2, 5. (Rec.: *Lietuvių enciklopedija*. T. 35. Red. J. Girnius. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1966. 494 p.)
- [3] Džiugelis, J. [MAŽIULIS, Antanas]. Didžiojo baro vagą paliekant. *Lietuvių enciklopedijos papildymų tomas. Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1969, lapkričio 28, Nr. 280 (48), p. 1–2. (Rec.: *Lietuvių enciklopedija*. T. 36. Red. J. Girnius. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1969. 544 p.)
- [4] Džiugelis, J. [MAŽIULIS, Antanas]. Maskva išmeta Lietuvą iš istorijos. *Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1965, spalio 30, Nr. 255 (44), p. 1, 6. (Rec. *Атлас истории СССР. Со сведениями из новой и новейшей истории зарубежных стран: Для 7-го и 8-го классов*. Отв. ред. Е. П. Кучборская, ред. П. Аверьянов, Г. Е. Габриелов, И. В. Гуревич и др. Москва: Гл. упр. геодезии и картографии Мин. геологии СССР, 1962.)
- [5] Džiugelis, J. [MAŽIULIS, Antanas]. Naujojo lietuvių enciklopedijos tomo lobis. Bendrosios pastabos ir stabtelėjimai prie lituanistinių darbų. *Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1965, kovo 6, Nr. 55 (10), p. 1–2. (Rec.: *Lietuvių enciklopedija*. T. 32. Red. P. Čepėnas. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1965. 544 p.)
- [6] Džiugelis, J. [MAŽIULIS, Antanas]. Svetur nuotaką išleidžiant. *Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1970, birželio 20, Nr. 144 (25), p. 1–2, 4; birželio 27, Nr. 150 (26), p. 2, 4. (Rec.: *Encyclopedia Lituanica*. Vol. I. Ed. S. Sužiedėlis. Boston, Massachusetts: Juozas Kapočius, 1970. 608 p.)
- [7] Džiugelis, J. [MAŽIULIS, Antanas]. Vėl naujas lituanistikos lobis. XXXIII Lietuvių enciklopedijos tomą sutinkant. *Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1965, rugsėjo 25, Nr. 225 (39), p. 1–2, 5. (Rec.: *Lietuvių enciklopedija*. T. 33. Red. P. Čepėnas. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1965. 543 p.)
- [8] Džiugelis, J. [MAŽIULIS, Antanas]. Vilnius ir Vytautas. Naujas Lietuvių enciklopedijos XXXIV tomas. *Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1966, gegužės 21, Nr. 119 (20), p. 1–4. (Rec.: *Lietuvių enciklopedija*. T. 34. Red. P. Čepėnas. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1966. 640 p.)
- [9] Džiugelis, K. [MAŽIULIS, Antanas]. Vėl sutelktas gausus lituanistinis kraitis. Trisdešimtąjį Lietuvių Enciklopedijos tomą pasitinkant. *Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1964, balandžio 18, Nr. 92, p. 3. (Rec.: *Lietuvių enciklopedija*. T. 30. Red. J. Puzinas. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1964. 543 p.)
- [10] Galmantas, K. [MAŽIULIS, Antanas]. Drumstų verpetų sūkurio. Pastabos, naują B. Railos publicistikos knygą perskaičius. *Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1971, gegužės 1, Nr. 102 (18), p. 1–3, 6. (Rec.: Raila, Bronys. *Versmės ir verpetai*. Akimirksnių kronikos (3). Broniaus ir Antaninos

- Budginių leidinys, 1970. 351 p.) [B. Raila. Nors dėkingas, bet neįtikintas. Atviras laiškas „Draugo“ skaitytojui. *Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1971, gegužės 15, Nr. 114 (20), p. 7].
- [11] GIPIŠKIS, Pranas. *Zarasų kraštas*. Zarasai: Lietuvos turizmo sąjungos Zarasų skyrius, 1936. 250 p.
- [12] Indrys, J. [MAŽIULIS, Antanas]. Mūsų sutartinėm prabylant. *Darbininkas*, 1959, rugsėjo 15, Nr. 61, p. 4–5. (Rec.: Slaviūnas, Zenonas (sudarė ir paruošė). *Sutartinės: daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*. T. 1. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958. 788 p.: iliustr., nat.)
- [13] Indrys, J. [MAŽIULIS, Antanas]. Pavergtos Lietuvos šokiai ir žaidimai. *Darbininkas*, 1956, gegužės 1, Nr. 32, p. 4. (Rec.: J. Lingio „Lietuvių liaudies šokiai“ (1954), „Dainų šventės šokiai ir žaidimai“ (1955); „Lietuvių liaudies žaidimai“ (1955).)
- [14] J. Dž. [MAŽIULIS, Antanas]. Išprievertauta lituanistika. *Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1957, gegužės 18, p. 3. (Rec.: Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A serija, Visuomenės mokslai = Труды Академии наук Литовской ССР. Серия А, Общественные науки. Vilnius, 1955, t. 1. 195 p.; *Mokslo darbai. Istorijos-filologijos mokslų serija* = Ученые записки. Серия историко-филологических наук. Vilniaus valstybinis V. Kapsuko vardo universitetas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955, t. 1 (5). 219 p.)
- [15] J. Dž. [MAŽIULIS, Antanas]. XXV Lietuvių enciklopedijos tomas. Artėjama prie leidinio baigimės. *Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1962, vasario 10, p. 2, 5. (Rec.: *Lietuvių enciklopedija*. T. 25. Red.: iki Rh J. Puzinas, nuo Ri – P. Čepėnas. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1961. 544 p.)
- [16] Lapeikis, K. [MAŽIULIS, Antanas]. Nepastebėtas baltistikos leidinys. *Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1973, gruodžio 8, Nr. 288 (29), p. 4–5. (Rec.: *Balto-slavianskij sbornik*. Red. N. Toporov. Moskva: Nauka, 1972. 423 s. [Балто-славянский сборник. АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики. Отв. ред. В. Н. Топоров. Москва: Наука, 1972. 423 с.]
- [17] LEBEDYS, Jurgis (paruošė). *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: priežodžiai, patarlės, mįslės*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956. 630 p.
- [18] MASKALIŪNIENĖ, Nijolė; TATOLYTĖ, Ingrida. Vertimo cenzūra sovietmečiu: kaip tirti, ką praradome? *SPECTRUM*, 2022, Sep. 26, Nr. 36, p. 84–89.
- [19] MAŽIULIS A[ntanas]. Senojo lietuvių tikėjimo žodynas. *Tėviškės žiburiai*, 1967, kovo 2, Nr. 9, p. 5. (Rec.: Haussig, H. W. (hrsg.). *Woerterbuch der Mythologie*. I. Abt. Die alten Kulturvoelker, 7. Lieferung. Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 1965.)
- [20] MAŽIULIS, A[ntanas]. Didžiąją kultūros vagą pradėdant. Lietuviškosios enciklopedijos vandenims pajudėjus. *Tėviškės žiburiai*, 1952, lapkričio 6, Nr. 44, p. 5.
- [21] MAŽIULIS, A[ntanas]. Kai kurie tautotyrimai darbai Lietuvoje. *Darbininkas*, 1961, sausio 17, Nr. 4, p. 4–5. (Rec. tautotyros straipsniai kn.: Iš lietuvių kultūros istorijos. Vyr. red. J. Žiugžda, ats. red. A. Vyšniauskaitė ir kt. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, t. 1. 315 p.; 1959, t. 2. 310 p.)
- [22] MAŽIULIS, A[ntanas]. Liet. enciklopedijos I tomui pasirodžius. *Ateitis*, 1954, Nr. 1, p. 21–22. (Rec.: *Lietuvių enciklopedija*. T. 1. Red. V. Biržiška. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953. 525 p.)
- [23] MAŽIULIS, A[ntanas]. Lietuvių šeimos papročių sovietizacija. *Aidai*, 1969, Nr. 1, p. 47–48. (Rec.: Vyšniauskaitė, Angėlė. *Lietuvių šeimos tradicijos*. Vilnius: Mintis, 1967. 182 p.: iliustr., gaid.)
- [24] MAŽIULIS, A[ntanas]. Lietuvos antropologijos bibliografija. *Tėviškės žiburiai*, 1975, vasario, Nr. 7, p. 7; vasario 20, Nr. 8, p. 7. (Rec.: Česnys, G.; Pavilonis, S. *Lietuvos antropologijos bibliografija (1470–1970) = A bibliography of Lithuanian anthropology (1470–1970)*. Vilnius: [Valstybinė mokslinė medicinos b-ka], 1974. 236 p.)

- [25] MAŽIULIS, A[ntanas]. Lituanistikos dirvonus pajudinus. Brydė per „Lituanistikos darbų“ pirmąjį tomą. *Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1966, gruodžio 31, Nr. 306 (52), p. 3, 4. (Rec.: *Lituanistikos darbai*: Lituanistikos instituto metraštis. T. I = *Lithuanian studies*. Red. J. Balyš. Chicago (Ill.): Lituanistikos institutas, 1966. 227 p.)
- [26] MAŽIULIS, A[ntanas]. Neišspręsti Lietuvos sienų klausimai. *Tėviškės žiburiai*, 1967, sausio 26, Nr. 4, p. 7.
- [27] MAŽIULIS, A[ntanas]. Nepriklausomos ir dabartinės Lietuvos tautosakos darbai. *Aidai*, 1957, Nr. 2, p. 74–85.
- [28] MAŽIULIS, A[ntanas]. Pavergtos Lietuvos lituanistika. *Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1956, birželio 2, p. 1, 7.
- [29] MAŽIULIS, A[ntanas]. Zarasų krašto paraštėje. *Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1960, rugpjūčio 27, p. 5, 6. (Rec.: Juknevičius, Dainius. *Zarasai – ežerų kraštas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957. 123, [4] p.: iliustr., žml.; jo rec.: Vėgelis, J. *Zarasų kraštas*. *Draugas*, 1960, liepos 16.)
- [30] MAŽIULIS, Antanas. Baltų praeitį praskleidus. Knygą vertinant, bet nepervertinant. *Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1964, liepos 25, Nr. 174, p. 1–2. (Rec.: Gimbutas, Marija. *The Balts*. Ancient Peoples and places. 33. New York: Frederick A. Praeger, 1963. 286 p., iliustr.)
- [31] MAŽIULIS, Antanas. Lietuvių gyvenos metmenys. *Lituanistikos darbai: Lituanistikos instituto metraštis = Lithuanian studies*. Chicago: Lituanistikos institutas, 1966, Nr. 1, p. 133–44. (Rec.: Vyšniauskaitė, A. (red.). *Lietuvių etnografijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964. 684 p.)
- [32] MAŽIULIS, Antanas. Nauji lietuvių raštijos ir bibliotekų istorijos darbai. *Aidai*, 1967, Nr. 2, p. 94–96. (Rec.: *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai = Вопросы библиотековедения и библиографии*. / Redakcinė kolegija S. Užkuraitė, L. Vladimirovas (ats. red.), V. Žukas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964, t. 3. 227 p.; t. 4. 240 p.)
- [33] MAŽIULIS, Antanas. Tarp Krėvės ir Balio tautosakos sampratos. *Draugas*. II d.: *Mokslas, menas, literatūra*, 1980, liepos 5, Nr. 157 (27), p. 1–4.
- [34] *Metodiniai nurodymai lietuviškosios tarybinės enciklopedijos autoriams*. Vilnius, 1958. 25 p.
- [35] Nikajus. Zarasai – ežerų kraštas. *Tėviškės žiburiai*, 1958, kovo 27, Nr. 13 (2), p. 6.
- [36] ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Lituanistinių darbų vertinimo istorijos puslapis: termino ir metodo akcentai Antano Mažiulio recenzijose. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2022, Nr. 22 (31), p. 32–56.
- [37] ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Lituanistinių tyrimų pulsas A. Mažiulio recenzijose: dalykinė kritika. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2024, Nr. 24 (33), p. 137–165.
- [38] ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Modern Holidays in Lithuania. Researching Observance of Professional Holidays. In: Anastasova, Ekaterina; Toncheva, Svetoslava (eds.). *Balkan and Baltic states in United Europe. Histories, Religions and Cultures II*. Sofia: Paradigma Publishing House, 2018, p. 186–205.
- [39] ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Motinos dienos tradicijos išradimas Lietuvoje. *Liaudies kultūra*, 2013, Nr. 6, p. 54–62.
- [40] Vytnas, I. [MAŽIULIS, Antanas]. Lietuvių kultūros istorija. *Darbininkas*, 1959, gruodžio 1, Nr. 80, p. 4, 6. (Rec.: *Iš lietuvių kultūros istorijos*. Redakcinė kolegija: J. Žiugžda (vyr. red.), A. Vyšniauskaitė (ats. red.)... [et al.]. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, t. 1. 315 p.; 1959, t. 2. 310 p.)

IRMA ŠIDIŠKIENĖ

Critique of the Works in Lithuanian Studies from an Ideological-Political Aspect in Antanas Mažiulis's Reviews

Summary

The study examines the history of the evaluation of scholarly works through Antanas Mažiulis's (1914–2007) extensive reviews of works in Lithuanian studies. His reviews were characterised not only by shared insights, but also by the ideological-political aspect of the criticism of the reviewed works, which was especially evident in the 1950s–1960s. It is the latter aspect of Mažiulis's evaluation of the reviewed works that we aim to reveal in this article. For this purpose, 27 reviews by Antanas Mažiulis are analysed in the article using a qualitative content analysis method.

Reviewing the first works of the Lithuanian humanities during the Soviet period, Antanas Mažiulis described the position and conditions of ethnologists in their research: only few people were working in the field, the archives in foreign countries were inaccessible to them, a difficult situation of museums, dire opportunities for field research; limited availability of scientific literature, especially published in Western countries; the methodology of dialectical materialism, which was obligatory for researchers, narrowed the fields of research (mainly material culture) in Soviet Lithuania, 'new traditions' were 'invented', and the collection of 'new' folklore, local history material about communists, war veterans, etc. In his reviews, he discussed the quality of copyediting, the spelling of names, the citation of literature, and the translation of summaries into Russian. All of this showed the disparaging attitude of the Soviet authorities towards the works in the humanities and their authors.

Antanas Mažiulis considered the theoretical interpretations in the works, which highlighted East Slavic (Russian) prehistory and culture, to be biased and unfounded. He accepted neither the theories of common Baltic and East Slavic origins nor cultural influences of the East Slavs, which were artificially deduced in the works of Soviet scholars. On the contrary, he often identified Baltic influences on the East Slavs.

Mažiulis also spotted the impact of Soviet propaganda and the spread of biased attitudes in the works of foreign and Lithuanian émigré authors. In his reviews, he corrected the falsehoods he observed, added his own testimonies, and defended the efforts of the Christians in the struggle for Lithuania's freedom.

His reviews of the Lithuanian encyclopaedias (*Lietuvių enciklopedija* [The Lithuanian Encyclopaedia] and *Encyclopedia Lituanica*) were exceptional not only because he had worked in the editorial office of *Lietuvių enciklopedija* and was familiar with the subtleties of the work, but also because he provided interesting details from the history of the publication of these encyclopaedias. According to Mažiulis's reviews, perhaps the main motive for publishing *Lietuvių enciklopedija* was the importance of Lithuanian culture (especially by consolidating Lithuanian place names, telling the stories of places), maintaining Lithuanianess, and telling the truth as a counterbalance to the communist lies, despite the fact that *Lietuvių*

enciklopedija and *Encyclopedia Lituanica* were not easily accessible in Soviet Lithuania.

Antanas Mažiulis's reviews reveal both the ideological-political circumstances of the Lithuanian studies at that time and his desire to maintain the Lithuanian studies as part of Western European scholarship.

Keywords: Antanas Mažiulis, reviews, works in Lithuanian studies, ideological-political aspect of evaluation